I. Preliminarii

I. 1. Precizări terminologice

Consecinţele pe care relaţiile româno-maghiare le-au avut de-a lungul coabitării asupra limbii române sînt multiple şi complexe, luînd diverse forme de manifestare şi cunoscînd felurite căi de pătrundere şi de răspîndire. Pentru descrierea acestora, se impun cîteva precizări terminologice, necesitate acută din moment ce, în literatura de specialitate, persistă felurite inconsecvenţe în descrierea fenomenului de *influenţă lingvistică (maghiară)*, precum şi a unor concepte, ca de pildă: *împrumut (maghiar)* sau *împrumut prin filieră*.

I. 1. 1. *Conceptul 'influenţă lingvistică' (maghiară)*

Problema influenţei lingvistice este una extrem de complexă datorită (şi) faptului că impactul unei limbi asupra alteia nu poate fi descris numai prin date strict lingvistice deoarece adoptarea unei schimbări structurale depinde, mai degrabă, de factori socio-culturali, chiar psihologici, de natură extralingvistică. Practic, pentru fiecare formă a influenţei lingvistice există un „joc coordinat"[12] de factori externi structurii limbii, care favorizează sau inhibă exercitarea, stabilizarea şi răspîndirea influenţelor. Aceştia pot afecta contextul mai larg, socio-cultural al contactelor lingvistice, contextul mai restrîns al situaţiei de comunicare, şi chiar trăsăturile de caracter individuale ale vorbitorilor, implicarea lor emoţională etc. La fel cum predispoziţia unui individ de a accepta sau de a refuza influenţele poate fi determinată de mediu, tot astfel ambianţa unei comunităţi poate avantaja anumite tipuri de situaţii de comunicare şi, implicit, unele influenţe faţă de altele. Astfel, spre exemplu, cînd *unul* se bucură de acceptare din partea *celuilalt* (oricare ar fi motivul), tendinţa este, cel mai probabil, spre acomodare, adică o reacţie de convergenţă[13]. În caz contrar, individul (sau grupul) încearcă să se disocieze cît mai mult cu putinţă de celălalt.

În mod obişnuit, contactele lingvistice generează condiţii de influenţare bidirecţionale, dar asimetrice. Ponderea şi puterea cu care o limbă o influenţează pe cealaltă nu se află însă în directă proporţionalitate cu dimensiunile grupurilor aflate în contact. Altfel spus, în situaţiile de contact dintre un grup mai numeros şi unul minoritar, nu există raţiuni determinate de

[12] Cf. WEINREICH 1974, p. 66.

[13] În legătură cu procesele de convergenţă, respectiv de divergenţă, Howard Giles observă faptul că, într-o situaţie de comunicare, dacă emiţătorul vrea să cîştige aprobarea receptorului, atunci îşi poate adapta tiparele de accent conform cu cele ale receptorului, adică să reducă diferenţele în pronunţare (în TRUDGILL 1986, p. 2). Acomodarea, aşadar, apare nu numai din nevoia de a fi înţeles, ci şi din dorinţa de a nu fi perceput ca diferit. Orice discurs (comunicare) are o componentă pragmatică, iar aceasta o cuprinde şi pe cea socială, uneori, în sensul că uzează de ea.

BDD-B6-03 © 2014 Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.87 (2026-11-09 02:06:01 UTC)

mărimea grupurilor pentru a presupune că populația mai redusă numeric împrumută mai extensiv decît grupul mai larg[14]. Comunitățile minoritare pot exercita o influență deosebită asupra celor majoritare, chiar mai puternică în unele cazuri, decît influența în sens invers. Cu toate că, în general, un popor suferă influența altui popor aflat pe o treaptă superioară de dezvoltare[15], nu este obligatoriu ca și influențele lingvistice să urmeze direcția indicată, cel puțin nu în mod exclusiv și nu neapărat cu efecte asupra întregului grup.

Pe de altă parte, nu putem considera 'influența' ca pe o acțiune unilaterală, dinspre o limbă (agentul) spre cealaltă (pacientul), care suferă efectele celei dintîi, fără nici o conexiune inversă. Datele lingvistice arată nu numai că rolurile sînt reversibile într-o situație de contact, dar și faptul că, deseori, chiar limba o dată modificată sub presiunea unei altei limbi acționează, la rîndul ei, asupra celei de la care primise stimulul inițial[16]. Pierzînd din vedere natura interschimbabilă și în permanență bidirecțională a fenomenului în discuție, Gunda Béla introduce în expunerea sa delimitarea noțională de 'preluare', respectiv 'influență', precizînd că, în cazul contactelor româno-maghiare, putem vorbi de preluare a unor elemente românești de către maghiari și de influență maghiară asupra românilor[17]. Deși autorul are în vedere, în special, influențele socio-culturale, această modalitate de a concepe lucrurile ilustrează poziția care duce la polarizarea discuțiilor privitoare la influența maghiară, în contextul contactelor româno-maghiare. Este adevărat că, la începuturile contactelor dintre români și maghiari, aceștia din urmă erau mai avansați în anumite domenii ale vieții socio-culturale decît românii, lucru care a putut favoriza și, eventual, accelera adoptarea unor modele lingvistice maghiare, însă autorul pare să limiteze acțiunea influențelor socio-culturale reciproce la consecințele observabile, în plan superficial, în cazul influenței maghiare asupra românilor[18]. Același scop

[14] Cf. WEINREICH 1974, p. 92.

[15] Fiind ,,mai organizat, mai bogat, mai puternic ori mai cult" (SD, p. 34, în cap. *Influențele străine*).

[16] Un exemplu, în acest sens, îl constituie reîmprumutarea, dar fenomenul cunoaște și alte realizări. Pentru reîmprumutare, un caz elocvent îl constituie derivația mgh. *zsengés* > rom. *gingaș* > mgh. dial. *dsingás, dzsingás, zsingás, gyingás* (KIRÁLY 1967, p. 407-408).

[17] <<Maghiarimea doar *preia* [de la români] unele elemente (ceea ce la popoare vecine este și firesc) fără ca, astfel, cultura acesteia să se apropie de cultura românească. La români situația este însă cu totul alta. O dată cu preluarea [unor elemente], *se schimbă* chiar și unele caracteristici ale culturii românești>> (GUNDA 1943, p. 478-479).

[18] Astfel, se menționează, de pildă, că românii din Transilvania – aflată sub influență maghiară – își schimbă religia, devenind romano-catolici sau reformați, ceea ce, în cazul maghiarilor din Moldova (în sens invers, adică), înconjurați de ortodocși, nu se întîmplă: ei își păstrează credința romano-catolică (GUNDA 1943, p. 471). E incontestabil că maghiarimea a jucat un rol în trecerea *anumitor* comunități românești la confesiunea luterană sau calvină. Nu putem nega însă că acest lucru a fost posibil și datorită unor factori interni, precum nici faptul că unii și-au păstrat – cu toate presiunile – religia veche și în Transilvania. În privința organizării sociale, autorul afirmă că, în cîmpie, se preia de către români modul de organizare a satelor de la maghiari: *satul compact adunat*. Și în acest caz, se poate însă vorbi de o necesitate internă (de a ține pasul cu cerințele vremii) care a fost declanșată, eventual accelerată, de modelul maghiar și susținută de contacte vii. Contactele comerciale dintre români și maghiari sînt considerate de Gunda ocazii ca românii să cunoască modul de viață al maghiarilor pe care-l preiau sau la care se adaptează, spre deosebire de maghiarii (comercianți) care, făcînd drumuri în

BDD-B6-03 © 2014 Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.87 (2026-11-09 02:06:01 UTC)

este urmărit și în ceea ce privește constatările făcute asupra influenței lingvistice maghiare exercitate în domeniul terminologiei agricole românești[19]. Or, simultan cu împrumutarea din maghiară a termenilor agricoli se petrece și împrumutarea de către maghiari a unor serii de cuvinte românești privind terminologia păstorească, lucru ce se amintește fugar și diminuîndu-i-se importanța[20]. Faptul că românii au împrumutat de la unguri sau invers nu se motivează însă strict lingvistic, ci se explică, de bună seamă, și prin factorul geografic: maghiarii, locuind zonele de cîmpie ale Transilvaniei, aveau o cultură a lucrării pămîntului, iar românii din zonele montane se ocupau preponderent de păstorit. Era, așadar, cît se poate de firesc ca vocabularul celor două limbi să prezinte deosebiri în privința și datorită domeniilor menționate și, în măsura necesarului, să-și completeze lacunele pe calea împrumutării. Ambele situații prezintă însă același interes și aceeași însemnătate. În ansamblu, deci, argumentația autorului este vicioasă din punct de vedere teoretic deoarece, dacă acceptăm *influența* maghiară asupra românilor, la fel trebuie să procedăm și în sens invers. Desigur, una trebuie să fi fost predominantă față de cealaltă, dar numai cu referire la același domeniu, la aceeași epocă și la aceeași regiune. În alte contexte, situația s-ar putea arăta diferită, poate chiar inversă. Deși este de înțeles că autorul nu a arătat influențele românești care s-au exercitat asupra maghiarilor, întrucît nu și-a propus această problematică, rămîne un neajuns faptul că nu ia în vedere nici factorii interni de dezvoltare a societății și a limbii române.

Lucrurile se prezintă tot atît de complexe și dacă luăm în considerare planul strict lingvistic al fenomenului influențelor. Contactul cu o altă limbă produce, pe de o parte, unele modificări extrinseci, induse de către puterea de influențare a celeilalte limbi care se concretizează, de cele mai multe ori, prin preluări de elemente dintr-o limbă în alta, firește, cu procesele adaptative de rigoare. Pe de altă parte, întîlnirea a două limbi generează și schimbări intrinseci, contactul fiind în măsură să activeze unele trăsături, nevoi sau posibilități latente ale propriului sistem. Confruntînd particularitățile de funcționare a limbii-sursă cu cele

---

Muntenia sau Moldova, nu au fost influențați de modul de viață al românilor (*ibidem,* p. 473). Părăsirea treptată a formelor tradiționale românești se petrece, conform autorului, concomitent cu preluarea celor maghiare în domeniile mai sus menționate, ceea ce arată o adaptare la modul de viață al maghiarilor – nu simplă 'preluare', așadar, ci 'influență' ce dă naștere unor schimbări ale vieții culturale române. Firește, această constatare nu poate fi acceptată fără rezerve căci logica impune, chiar și ipotetic, să considerăm unele reacții și din partea comunităților românești.

[19] Care se concretizează prin termeni referitori la plugărit, înmagazinarea cerealelor, cum ar fi: *găbănaș* 'șură pentru bucate' (< mgh. *gabonás*), *felezeu* 'mătură de curățat grîul' (< mgh. *felező*), *cormană* 'partea plugului care răstoarnă brazda' (< mgh. *kormány*), în *ibidem,* p. 460-461.

[20] Față de împrumuturile maghiare care chiar și numai *în sine* reflectă o influență maghiară demnă de remarcat, observă autorul (*ibidem*, p. 459), împrumuturile românești din domeniul vieții păstorești nu indică o influență, ci doar recunoașterea caracterului lor aplicativ (*ibidem,* p. 466).

BDD-B6-03 © 2014 Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.87 (2026-11-09 02:06:01 UTC)

existente în cadrul limbii-țintă se pot pune în mișcare unele procese de redefinire și de reorganizare, atît pe plan substanțial cît și formal, al structurilor preexistente. Lacunele observate în cadrul celor două sisteme lingvistice, în urma confruntării lor, pot fi umplute apoi, fie prin preluarea de elemente și structuri existente din celălalt sistem, fie prin forțe proprii. Prin urmare, influențele lingvistice trebuie privite din această dublă perspectivă a elementelor venite din limba-sursă, respectiv a celor care aparțin limbii-țintă, în care cele dintîi se integrează. În această ordine de idei, noțiunea 'influență lingvistică (străină)' se referă atît la preluarea de elemente noi, cît și la consecințele acestei preluări în planul dinamicii interne a limbii care preia, deși acestea din urmă sînt mult mai subtile și, ca urmare, mult mai greu de urmărit.

În calificarea *influenței maghiare,* deseori s-a pornit de la un singur criteriu, sau de la un număr restrîns de criterii deosebite, prin care se poate descrie fenomenul influenței lingvistice, lucru ce a dus la conturarea unei poziții care limitează puterea ei de acțiune. Un asemenea criteriu a fost, de pildă, delimitarea compartimentelor limbii în funcție de receptivitatea acestora la fenomenul influențării, constatîndu-se, în mod eronat, că efectele influenței maghiare pot fi reduse la un singur domeniu, cel al vocabularului limbii române. În felul acesta, *influența maghiară* a devenit aproape echivalentă cu împrumutul de material lexical de origine maghiară. Modalitatea de abordare a influenței maghiare prin referirea, exclusivă sau aproape exclusivă, la cuvintele de origine maghiară, caracterizează majoritatea studiilor asupra acestui fenomen și domină tratatele de istorie a limbii române. Astfel, s-a considerat că împrumutarea de cuvinte afectează doar vocabularul limbii. Într-un mod asemănător s-a procedat și în cazul sufixelor de origine maghiară, ajungîndu-se la concluzia conform căreia „cele câteva sufixe lexicale afectează doar vocabularul"[21].

Fără îndoială că lexicul limbii reprezintă domeniul celor mai vizibile modificări, în special cantitativ vorbind, dar nici celelalte domenii nu se sustrag influențelor. Dacă împrumutul lexical poartă caracteristici ale etimonului ce țin de fonetismul, respectiv de tiparele morfo-sintactice ale limbii-sursă, totodată transferul unor particularități de la o limbă (maghiară) la alta (română) nu se rezumă la preluarea acestora din limba care influențează și introducerea lor în limba influențată, ci privește și acomodarea materialului lingvistic la fondul propriu al limbii care primește. Astfel, pătrunderea unui element lexical are reprecusiuni inclusiv asupra domeniilor fonetic, respectiv morfo-sintactic ale limbii-țintă. Constatarea este valabilă și pentru sufixele de origine maghiară. Deși unele dintre acestea (cum ar fi, *-șig*/*-șug*) au devenit funcționale în cadrul limbii române relativ ușor, fiind preluate

[21] KELEMEN 1971, p. 18.

BDD-B6-03 © 2014 Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.87 (2026-11-09 02:06:01 UTC)

din maghiară în urma unei analize a cuvintelor maghiare care le-au purtat, nu toate sufixele se prezintă însă drept rezultat al unei asemenea segmentări a structurii lexicale a etimonului unguresc. De pildă, apariția sufixului *-ău* în română (< mgh. *-ó, -ő*) nu se explică printr-o simplă preluare, cu schimbările fonetice corespunzătoare, din limba maghiară, și nici nu se rezumă la o operație de substituire. Din moment ce, în limba română, finalul unui cuvînt poartă și informația gramaticală, trebuie să luăm în considerare și nivelul morfologic în procesul adaptării. Prin urmare, deși un sufix de origine maghiară în sine nu schimbă sistemul morfologic al limbii române, nu putem spune că acesta rămîne indiferent la fenomenul împrumutării. Dimpotrivă, presiunea acestuia în procesul încadrării acționează destul de ferm și de prompt.

Un alt criteriu adoptat în descrierea influenței maghiare și care tinde să o defavorizeze a fost cea a răspîndirii ei teritoriale. Constatarea că unele consecințe ale acestei influențe au caracter îndeosebi regional a dus la neglijarea sau, în orice caz, la o reducere a însemnătății ei. Această perspectivă pare să favorizeze și observația că cele cîteva fenomene de ordin fonetic, atribuite influenței maghiare, nu ating nivelul limbii comune, „prin urmare, influența maghiară asupra limbii române standard se limitează la lexic”[22]. Constatarea, peste măsură de categorică, nu corespunde însă, întru totul, realității lingvistice. Fără îndoială că unele particularități induse de influența maghiară caracterizează, în mod pregnant, anumite zone ale țării și nu privesc aspectul literar. Intensitatea cu care influența maghiară se manifestă în aceste regiuni este însă remarcabilă, constituind o *normă regională,* perfect funcțională. Or, faptul că ea se manifestă local nu face ca influența să fie mai puțin însemnată și nici nu înseamnă că ea ar fi izolată, căci vorbitorii diferitelor părți ale țării intră în permanență în contacte unii cu alții, iar limba lor vie se prezintă în această situație de contact cu toate particularitățile acesteia. Nu putem exclude, așadar, din discuție influența maghiară care se manifestă, în mod predominant, regional, *limba* română însemnînd și limba (chiar dacă diferită sub anumite aspecte de ordin fonetico-fonologic, gramatical sau/și lexical) vorbită într-o regiune sau alta. Altfel spus, vorbitorii unei anumite arii lingvistice, influențate sau nu de maghiară, nu sînt mai puțin vorbitori ai limbii române decît vorbitorii unei altei arii. De bună seamă că o distincție între influența maghiară de tip regional și influența maghiară din limba română comună trebuie să se facă, din moment ce, din punct de vedere istoric,

[22] KELEMEN 1971, p. 18. De altfel, o asemenea ierarhizare a nivelelor limbii, avînd drept consecință neluarea în calcul a limbii dintr-o anumită zonă, excluderea acesteia pe temeiul că nu participă la limba comună (și aceasta necesitînd o definiție atentă) aproape că echivalează cu neluarea în seamă a graiurilor și subdialectelor.

BDD-B6-03 © 2014 Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.87 (2026-11-09 02:06:01 UTC)

structural și funcțional, cele două variante prezintă deosebiri majore. Asta nu înseamnă însă excluderea celei dintîi și nici diminuarea importanței acesteia, ori a celeilalte.

Prin urmare, datorită neajunsurilor amintite mai sus, ne-am văzut obligați să încercăm o înțelegere cuprinzătoare și realistă a influenței maghiare, care să aibă în vedere toate coordonatele sale și care să fie în conformitate cu realitatea lingvistică. Astfel, în lucrarea de față, prin 'influență maghiară' se înțelege, pe de o parte, complexul fenomenelor de transfer produse ca urmare a contactului dintre limbile română și maghiară. Pe de altă parte, ea privește și consecințele transferului atît cu privire la integrarea elementelor transferate în limba română, cît și cu referire la schimbările produse în urma integrării. În această ordine de idei, o proprietate împrumutată din maghiară în română poate fi considerată drept materializarea influenței maghiare în măsura în care aceasta devine element constitutiv și funcțional al limbii române, într-o regiune și într-un moment date. Potrivit acestei accepțiuni, drept influență maghiară se califică nu doar elementele din limba standard, ci și cele care funcționează în graiurile locale. Pe de altă parte, influența maghiară cunoaște variate căi de realizare (directă și indirectă, precum și combinarea acestora în proporții deosebite), diferite grade de manifestare (în funcție de condiții spațiale și temporale) și diverse forme de concretizare. Dintre acestea din urmă, cele mai evidente sînt, desigur, cuvintele împrumutate din limba maghiară în limba română. Integrarea acestora presupune însă interacțiunea nivelelor fonetic, semantic, frazeologic și morfo-sintactic al limbii române.

Nu în ultimul rînd, influența maghiară este produsul interacțiunii culturale și lingvistice româno-maghiare, o relație de natură populară (dar și cultă) în diferite domenii ale vieții. De aceea, în cadrul lucrării de față, în afara analizei formelor de manifestare ale influenței, se va urmări și descrierea condițiilor extralingvistice și a factorilor favorizanți specifici.

I. 1. 2. *Accepțiuni ale noțiunii 'împrumut'*

În literatura de specialitate coexistă mai multe accepțiuni ale termenului de *împrumut,* prin care se desemnează atît procesul, cît și produsul, rezultatul acestuia (vezi DSL, s.v.). Din dorința de a evita orice confuzie, termenul *împrumutare* va fi în continuare întrebuințat pentru a indica procesul de încorporare a unui element lingvistic dintr-un idiom în altul, iar cel de *împrumut* pentru a denumi rezultatul acestuia.

Modalitățile de a denumi această realitate lingvistică are în vedere mai multe perspective, în funcție de punctul de pornire avut în vedere: limba-sursă, respectiv limba-

BDD-B6-03 © 2014 Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.87 (2026-11-09 02:06:01 UTC)

țintă[23]. Astfel, se ivește o situație ușor stranie cînd același fenomen este desemnat o dată prin *împrumuturi românești* (cu precizarea „de origine maghiară"), altă dată prin *împrumuturi maghiare* (ale limbii române). Deși ambele sînt admisibile, în contextul în care se introduc toți termenii lămuritori, în scopul de a evita orice urmă de ambiguitate și pentru a fi cît mai consecvenți și într-un raport mai strîns cu fenomenul descris, lucrarea de față propune întrebuințarea denumirii de *împrumut maghiar*. Aceasta are avantajul de a indica succint și simultan cele două laturi ale realității desemnate, aceea că elementul respectiv a fost (pre)luat, precum și proveniența acestuia.

În același timp, criteriile după care se stabilește caracterul unui element ca fiind împrumut sau nu, dacă nu diferă, variază în ceea ce privește gradul lor de importanță și de aplicabilitate. Împrumutul maghiar apare ca rezultat al contactului dintre cele două limbi și este favorizat și de acțiunea unor factori extralingvistici, printre care vecinătatea geografică, conviețuirea, raporturile economice, culturale etc. Nu orice cuvînt care este preluat din maghiară în română, în contextele menționate, se califică însă drept împrumut, ci doar acelea care s-au supus unor procese de integrare în sistemul limbii române. Astfel, împrumuturile maghiare au suferit un tratament morfonologic și semantic, devenind elemente proprii, funcționale ale limbii române, asemenea elementelor pre-existente, cu care intră în relații dintre cele mai variate. În timp ce încadrarea totală este o condiție de bază a funcționării împrumutului în limba standard, nu toate împrumuturile necesită adaptări formale (cel mult în grafie) și, în unele situații, originea împrumutului este ușor recognoscibilă. Pe de altă parte, nu toate împrumuturile au întrebuințare pe întreg teritoriul lingvistic românesc și nici nu intră toate în limba română standard. Lucrul acesta nu le privează însă statutul de împrumut al limbii.

Împrumutul se diferențiază de *xenisme*[24], respectiv față de așa-numitele forme *hibride*, deși neglijarea de multe ori a aspectului fonetic în cercetări a dus la folosirea acestor noțiuni în contexte de sinonimie. Dincolo de criteriul vechimii (criteriu cu o mare doză de relativitate,

[23] Divergențe în aplicarea unei terminologii unitare și consecvente caracterizează și literatura de specialitate maghiară. Astfel, *împrumuturile,* în calitatea lor de elementele lexicale rezultate din contacte lingvistice cunosc cînd denumirea de *kölcsönszó* cînd pe cea de *jövevényszó*, diferențierea lor bazîndu-se, în mod tradițional, pe gradul de generalizare a fenomenului, respectiv pe gradul de adaptare a lexemelor. În acest sens, *kölcsönszó* reprezintă o categorie mai generală de cuvinte care înglobează toate elementele lexicale intrate într-o limbă în urma împrumutării, iar *jövevényszó* denotează cuvintele împrumutate adaptate limbii în care au intrat (cf. BENŐ 2004, p. 7).

[24] Pas făcut, de altfel, încă de Alexics Gy., care diferenţiază între cuvinte *încetăţenite* şi *străine*, pornind de la criteriul adaptării lor fonetice (în ALEXICS 1888). Delimitarea termenilor *străin – împrumutat* este operată şi de Király Fr. (în KIRÁLY 1969, p. 461 ş. urm; vezi şi capitolul dedicat acestui aspect în KIRÁLY 1990, p. 48 – 63 unde între cele două concepte opuse aşază un punct de tranziţie: „citatul lexical"). Problema este reluată şi de Kis Emese (în KIS 1975, p. 35) care stabileşte şi unele trepte ale elementelor străine, numindu-le „intruse", „tolerate", şi „preadaptate".

BDD-B6-03 © 2014 Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.87 (2026-11-09 02:06:01 UTC)

care îl face să fie inoperant), împrumuturile fiind mai vechi, xenismele mai recente, aceste noţiuni se deosebesc fundamental în următoarele privinţe: împrumuturile sînt adaptate (fonetic, morfologic etc.) la structura limbii române, sînt relativ des întrebuinţate de către toţi vorbitorii şi au derivate pe teren românesc. Prin acestea, ele încetează a mai fi resimţite (cu acuitate) de către vorbitorul român ca fiind străine. Xenismul, în schimb, cuprinde în complexul său sonor foneme străine, proprii limbii de provenienţă, nu corespunde sistemului morfologic românesc, se utilizează ocazional şi cu o circulaţie mai restrînsă, iar vorbitorul poate preciza (în mod obișnuit) originea acestuia. Deși nu toate elementele care au origine străină în limbă necesită adaptări formale, și în acest caz, un xenism este ușor recunoscut la flexiune. Nonconformitatea fonetică reprezintă, așadar, numai unul dintre criteriile de delimitare a acestor noțiuni. De fapt, fiecare împrumut a fost cîndva element străin, dar nu fiecare a parcurs toate etapele procesului de integrare amintite mai sus încît să reclame statutul de împrumut. Pentru ca procesul să fie desăvîrşit, se presupune că elementul respectiv trebuie să devină funcțional în limba-țintă, șansele de fixare a lui în limba standard fiind mai mari dacă părăsește zona inițial limitată în care a pătruns. Firește, nepătrunderea unui element pe tot teritoriul lingvistic sau în varianta literară a limbii nu înseamnă că acela nu aparține limbii respective, din moment ce într-unul din graiurile acesteia, prin vorbitorii care îl întrebuințează, el este funcțional. Împrumut al limbii române este, deci, și un cuvînt folosit doar regional. Cert este că elementul împrumutat, o dată încadrat în sistemul limbii-țintă se înscrie în seriile de opoziţii pe care le realizează cuvintele vechi, dobîndind un statut asemănător cu acestea din urmă, şi participă, în continuare, la evoluţia limbii respective.

Deosebirea împrumutului față de forme hibride implică și un alt factor: natura monolingvă sau bilingvă a vorbitorului care preia elementul respectiv. În vorbirea celui din urmă, există și cazuri cînd un element neadaptat din punct de vedere fonetic intră, totuși, în paradigme flexionare românești, fiind deci adaptat, sub aspect morfologic. Este cazul formelor hibride, de tipul *zödșiguri* ‘verdețuri’, al cărui complex sonor trădează originea străină, însă, căpătînd forma de plural în *–uri,* ocupă un loc în sistemul morfologic românesc. Firește, acestea reprezintă situații excepționale, nu aparțin limbii literare și nici nu caracterizează textele secolului al XVI-lea. Absența lor din texte nu înseamnă că fenomenul nu ar fi existat în graiul viu al comunităților bilingve, doar că, în lipsa unor dovezi, orice discuție asupra lor ar aluneca în speculații.

BDD-B6-03 © 2014 Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza”
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.87 (2026-11-09 02:06:01 UTC)

I. 1. 3. *Împrumutul prin filieră*

Conceptul 'filieră' este întrebuințat, în special, pentru explicarea proveniențeі unor cuvinte[25], însă discuția este, de fapt, parte a unei probleme mai largi care privește dihotomia *contact direct* vs. *contact indirect*. Avînd în vedere anumite date istorice și geografice, unii cercetători recurg la ipoteza (comodă, abilă, dar nu în măsură să contribuie la aflarea adevărului științific) (inter)medierii slave între români și maghiari. Pornind de la faptul că slavii au stabilit contacte cu românii înaintea maghiarilor, s-a presupus ca între ungurii de la cîmpie și români, îndeosebi cei din zonele montane, trebuie să fi existat o zonă slavă care funcționa ca intermediar între cele două popoare și, numai după ce acești slavi au fost asimilați a început contactul direct dintre cele două popoare[26]. Însă avantajul temporal al slavilor nu reprezintă un obstacol în calea contactelor directe ale românilor cu maghiarii la începuturile acestor raporturi. Acestea puteau fi directe în unele zone (în special, Transilvania) și indirecte, în altele, fie prin intermediul confraților români ardeleni (și nu numai – cazul relațiilor comerciale), fie prin intermedieri slave sau germanice (cazul sașilor din Ardeal). Oricum se vor fi petrecut lucrurile, demersul științific are sarcina, exclusivă și imperativă, de a afla adevărul științific, demonstrabil, pe căi care pot fi reluate cu instrumente sigure și aflate la îndemîna oricui.

Inițial, teoria *filierei (lingvistice) slave* a fost menită a soluționa unele probleme ivite în explicarea unor schimbări fonetice sau a unor tendințe ale sistemului fonetic al limbii române, precum și în stabilirea proveniențeі unor împrumuturi pentru care există etimoane atît în limbile slave, cît și în maghiară. Spre exemplu, medierea limbilor slave a fost adusă ca argument în cazul mult-discutatelor verbe de origine maghiară în *-ui*[27]. Din moment ce legile fonologice nu au permis deducerea acestora din maghiara *–ni*, apropierea formală fiind posibilă prin slava *–ovati* (*-ujo*), s-a considerat necesară deducerea acestora din limbile slave. Astfel, verbele, precum *a besedui, a bîntui, a mîntui*, pentru care existau corespondente și în limbile slave (vezi *besedovati, bantovati, mentovati*), au fost trecute fie drept elemente slave, fie drept elemente trecute din maghiară în limbile slave și mai apoi, din acestea din urmă, în

[25] Originea unui cuvînt poate fi studiată pe două planuri: căutarea sursei pînă la forma și la sensul primar, și stabilirea originii directe. O îmbinare a acestor două procedee o reprezintă explicațiile prin *filieră* (cf. PĂTRUȚ 1965, p. 330).

[26] Vezi PUȘCARIU 1929-1930, p. 520-524. Separarea românilor de unguri pînă pe la sfîrșitul secolului al XII-lea (cînd se desăvîrșește asimilarea completă a slavilor din Ardeal) este susținută și de E. Petrovici (în PETROVICI 1948, p. 188-189).

[27] Problemă dezbătută de foarte mulți lingviști, printre care: PUȘCARIU 1940, p. 298-299; PETROVICI 1948, p. 188-190; ROSETTI 1950, p. 88-90; O. Densusianu, *ILR, II*, p. 230; GHERGARIU 1962, p. 541-543; KELEMEN 1971, p. 26; KIRÁLY 1990, p. 118-119; GAFTON 2007, p. 119, 122-123. Printre cei care susțin teoria filierii slave îi putem aminti pe O. Densusianu (vezi și *ILR, I*, p. 242), Al. Rosetti, S. Pușcariu (vezi și în DR, VI, p. 520-524) sau N. Drăganu (în DRĂGANU 1933, p. 596), iar printre adepții contactului direct pe Treml L., E. Petrovici și alții.

BDD-B6-03 © 2014 Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.87 (2026-11-09 02:06:01 UTC)

română. Astfel, potrivit acestei concepţii, drumul parcurs de un verb ca *a bîntui*, de pildă, ar fi următorul: mgh. *bántani* > sl **bantovati*, **bantujo* > rom. *bîntui*. Un punct slab al acestei teorii este că rezultatul obţinut pentru un caz individual sau pentru un număr restrîns de cazuri a fost extins apoi asupra celorlalte cazuri similare, a împrumuturilor ce prezentau acelaşi context fonetic (vezi *a alcătui, a bănui, a birui, a bizui, a cheltui, a chibzui, a făgădui, a hăitui, a îngădui, a tăgădui* etc.). În felul acesta, s-a ajuns la o exagerare a aportului slav şi la o reducere corespunzătoare a celui maghiar. Or, o asemenea abordare trece cu vederea, pe de o parte, unele date spaţio-temporale şi culturale, cum ar fi existenţa unor contacte directe, deosebit de vii între români şi unguri, precum şi numărul mic al slavilor în perioada imediat precedentă a multora dintre aceste împrumuturi care ne permit să acceptăm pătrunderea directă a acestor cuvinte din maghiară, fără mijlocirea necesară a slavilor. Pe de altă parte, acest demers nu se preocupă, sau o face, dar într-o mai mică măsură, nici de alte aspecte esenţiale pentru studiul etimologic. Se neglijează, pe de o parte, limba în funcţiune, altfel zis, faptul că elementele lexicale ale limbilor în contact nu sînt statice şi invariabile, ci ele se desprind, pe parcursul comunicării, din forme flexionare dintre cele mai variate. Totodată, procedînd astfel, se restricţionează însăşi productivitatea limbii române. Reconsiderînd problema astfel, se poate constata că în stabilirea etimonului acestor verbe nu trebuie neapărat să se pornească de la forma-tip (cu infinitivul în *–ni*) ungurească, formele respective putînd rezulta din formele de persoana a III-a, singular, indicativ, prezent *beszél, bánt, ment* (vezi şi *alkot, bir, fogad, hajt, enged, támad*), derivate pe teren românesc cu un sufix (< *-ovati, -ujŏ*) extras în epoci anterioare din mulţimea de verbe de origine slavă, devenit un ,,sufix pentru verbe străine”[28], deci şi maghiare.

Explicaţia prin filiera slavă este posibilă, ea putînd reflecta realitatea lingvistică extrem de complexă în contextul coabitării româno-slavo-maghiare, dar nu necesară, cel puţin nu în mod generalizant. Pentru a stabili dacă este vorba de împrumut direct sau prin filieră (slavă) trebuie verificat fiecare caz în parte, căci fiecare cuvînt are ,,viaţa sa particulară”[29], el trebuind explicat în sine, neputîndu-se generaliza. Pe de altă parte, de fiecare dată, etimologia trebuie verificată nu numai strict lingvistic, dar şi corelînd într-un tot coerent datele verificările oferite de perspectivele temporale, spaţiale şi socio-culturale, ceea ce presupune o atenţie sporită şi reprezintă o sarcină extrem de laborioasă şi anevoioasă, însă necesară. Altfel spus, simpla coincidenţă formală a posibilului etimon cu termenul românesc nu este suficientă pentru a susţine originea împrumutului. Ea trebuie să fie susţinută şi de o semantică comună

[28] PETROVICI 1948, p. 190.
[29] PUŞCARIU 1974, p. 45.

BDD-B6-03 © 2014 Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza”
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.87 (2026-11-09 02:06:01 UTC)

sau, cel puțin, de o notă semantică comună din care, în mod rezonabil, au putut deriva și alte sensuri pe terenul limbii române. În egală măsură, coincidențele formale și semantice se pot datora mai multor factori. La fel cum nu este necesar ca doi termeni aparent identici sau foarte apropiați în română și în maghiară să fi fost luați una din cealaltă[30] sau ca influența mai veche să fie cea care a procurat termenul, pot exista cazuri în care pentru același împrumut există două sau mai multe posibile etimoane[31], printre care și cel unguresc. S-ar putea ca pentru un anumit fenomen lingvistic filiera slavă să fie abordarea corectă, iar pentru un altul – chiar prezentînd aceleași particularități (fonetice, de pildă) – cea de împrumut direct din maghiară. Ba mai mult, pentru unul și același cuvînt, ambele explicații se pot prezenta ca fiind la fel de rezonabile, întrucît în precizarea originii lui intervin și factori extralingvistici, cum ar fi întrebuințarea teritorială. Altfel zis, unul și același cuvînt poate fi împrumut maghiar în regiunile de conviețuire zilnică cu populații maghiare, cum este Transilvania, și împrumut de origine slavă (eventual prin filieră maghiară) în zonele de contact strîns și temeinic cu slavii, cum ar fi Muntenia sau turcă în Moldova, de pildă. De altminteri, situația este mai complexă dacă se are în vedere influența puternică a limbilor slave nu numai asupra românei, dar și asupra celei maghiare, care a făcut ca un număr considerabil de cuvinte slave să pătrundă în ambele limbi, fie direct, fie prin mijlocirea uneia dintre acestea. În acest caz, teoretic, există patru situații pentru un termen românesc: cea de împrumut direct din slavă sau maghiară, respectiv cea de împrumut prin filieră slavă sau maghiară. De asemenea, nu este exclus, spre exemplu, ca un termen să fi fost intrat din limbile slave în română, fiind însă marginalizat mai tîrziu cînd influența slavă intra în regres, și să fie reîmprumutat de la vorbitorii maghiari sau chiar slavi la un alt moment, în alte condiții externe, originea imediată neputînd fi neglijată.

Situații speciale reprezintă, de pildă, termenii *haiduc* și *viteaz* pentru care există două posibile proveniențe: slavă și maghiară. Conform mecanismelor adaptative specifice, *viteaz* se poate explica atît din sl. *vitenz* cît și din mgh. *vitéz*. În zonele de contact intens cu populații slave, acesta a putut pătrunde direct din limba slavilor. În regiunile în care românii nu au avut raporturi atît de strînse cu slavii, în schimb conviețuiau cu populații largi de maghiari, termenul trebuia să fi fost preluat, mai degrabă, din maghiară, caz în care nu contează atît de mult că aceasta, la rîndul ei, îl împrumutase din slavă. Într-un mod asemănător, rom. *haiduc* se poate explica din srb., bg. *hajduk* sau din mgh. *hajdú*, caz în care lămuritor pentru

[30] Există situația preluării simultane dintr-o a treia limbă. Așa se pot explica, spre exemplu *crai, muncă, a porunci, slugă*, notați în textele vechi (vezi PO), care sînt de origine slavă atît în maghiară, cît și în română.
[31] Cf. „elemente incerte" pentru care <<nu avem nici o modalitate de a le proba [etimologia]>> (TAGLIAVINI 1930, p. 125). În asemenea cazuri, criterii geografice și culturale pot veni în sprijinul etimologiei (*ibidem*, p. 125), dar nu mereu de natură să lămurească și să tranșeze lucrurile.

BDD-B6-03 © 2014 Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.87 (2026-11-09 02:06:01 UTC)

etimologie ar putea fi (și) complexul semantic. La origine, substantivul desemna 'soldat ungur din infanterie care apăra granița împotriva năvălirii turcilor'. Unele stări de fapte sociale, caracteristice epocilor următoare au făcut ca acest sens să evolueze la cel peiorativ actual. Astfel, deoarece haiducii de la graniță îi atacau deseori pe turci, trecînd frontiera și prădînd zonele limitrofe, s-a înțeles prin acest termen 'cei care sînt înclinați către atacuri, jafuri, prădări (prin vecini)', iar cu această conotație negativă a rămas în limbă[32]. Pe de altă parte, *haiduc* se înregistrează și cu alte sensuri, precum 'păzitor al ordinii publice sau al închisorilor' (cf. DA, s.v.) cu care termenul poate proveni din limbile slave, iar cu cel de 'curier al primăriei', răspîndit în nordul Transilvaniei, din maghiară. Cu toate că se poate invoca și dezvoltarea semantică prin calc, preluarea directă din maghiară în aria amintită nu se poate exclude, mai ales în condițiile coabitării.

Introducerea în discuție a conceptului 'filieră' poate prezenta și alte neajunsuri[33]. Uneori, în tendința de a stabili etimonul originar, se trece peste sursa directă, adesea deformînd realitatea lingvistică. Spre exemplu, să se afirme că rom. *meșter* este de origine latinească, prin intermediu maghiar (mgh. *mester* < lat. *magistru*, la rîndul lui prin filieră ital. sau fr.[34]), duce nu numai la redistribuirea statisticilor privind repartizarea lexicului românesc pe origini și la diminuarea contribuției maghiare, fiind doar *filieră*, dar și, ceea ce este mai important, la deformarea realității științifice. Or, astfel se alterează însuși contextul mai larg, istoric și socio-cultural al evoluției românimii. Pe de altă parte, urmărirea unui cuvînt pînă la limba din care acesta pornește încarcă studiile lingvistice cu date de prisos și chiar necorespunzătoare realității căci se poate întîmpla ca un cuvînt să fie originar dintr-o limbă cu care româna nici nu a avut contact direct. În anumite cazuri, împrumutul se regăsește în atît de multe limbi încît stabilirea etimonului originar și a cronologiei împrumutărilor devine extrem de grea, dacă nu chiar imposibilă, cum este cazul lui *haiduc* care „s-a înrădăcinat pe întreaga peninsulă balcanică", încît este anevoie „a se lămuri intermediul prin care îl vor fi căpătat românii"[35]. De aceea, se preferă ca în stabilirea originii unui împrumut românesc să se aibă în vedere sursa directă, indiferent dacă aceasta este sau nu și cea ultimă sau primară. Această abordare, prin sursa imediată, este rezonabilă și întrucît vorbitorii care împrumută leagă întotdeauna cuvîntul preluat de limba cu care ei au intrat în contact, iar în conștiința lor

[32] „Noțiunea primitivă de *soldat aparținînd unei armate* s-a confundat cu aceea care se aplica cuiva care înarmat pornea la drumul mare și se deda la jafuri" (DENSUSIANU 1977, p. 134-135).
[33] Pentru inconvenientele apelului la procedeul *filierii* vezi și PĂTRUȚ 1965, p. 330-335.
[34] Asupra acestui cuvînt, precum și a termenilor înrudiți românești vezi PĂTRUȚ 1965, p. 335.
[35] MÂNDRESCU 1892, p. 159.

BDD-B6-03 © 2014 Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.87 (2026-11-09 02:06:01 UTC)

originea acestuia este clar aceasta, ei nefiind interesați dacă cuvîntul respectiv își are sau nu originea în limba din care ei împrumută.

I. 2. Considerații istorico-lingvistice asupra contactelor româno-maghiare

Contactele populațiilor românești cu cele maghiare de pe actualul teritoriu al statului român au o istorie îndelungată, cele două națiuni (și limbi) continuînd să interacționeze și să se influențeze reciproc. Cauzele care, de-a lungul secolelor, au determinat fizionomia acestor contacte sînt multiple, de asemenea și formele pe care acestea le-au îmbrăcat. Migrațiile, colonizările, schimburile comerciale sînt doar cîteva dintre variatele căi prin care s-au stabilit și s-au menținut raporturile româno-maghiare și, implicit, prin care s-au exercitat influențele interetnice și interlingvistice. Mobilitatea indivizilor sau chiar a unor grupuri mai numeroase de oameni[36], atît români, cît și maghiari, era determinată, pe de o parte de condițiile externe, în special politice, pe de altă parte de nevoi interne, de ordin socio-cultural sau economic, eventual, influențate de stimulii veniți din afara comunității respective. Acestea au jucat un rol hotărîtor pentru ca maghiarimea să reziste în fața majorității române (cu toate că, în cadrul unei anumite comunități, situația putea fi inversă), spre deosebire de toate celelalte populații migratoare care au dispărut sau au fost asimilate[37].

I. 2. 1. Repere istorice (și socio-administrative) ale contactelor româno-maghiare

Părerile cercetătorilor asupra limitelor temporale ale contactelor româno-maghiare sînt variate, cert este însă că acestea nu se pot coborî mai jos de secolul al IX-lea cînd ungurii s-au așezat pe teritoriul Ungariei de astăzi. Contacte vii și temeinice s-au stabilit însă, în special, începînd cu veacurile X-XI cînd ungurii pătrund în Crișana, Banat și Ardeal[38], pe care l-au cucerit treptat pînă la 1200. Firește, exercitarea propriu-zisă a influențelor (lingvistice) nu poate fi semnalată o dată cu sosirea ungurilor, ea trebuie să se fi produs ceva mai tîrziu, nu înainte de secolul al XI-lea[39].

[36] Natura relațiilor se contura deosebit dacă părțile în contact erau reprezentate, într-un caz, prin mase largi de populație, într-alt caz, doar prin cîțiva reprezentanți ai comunităților respective, nuanțare sesizată și de Al. Gafton (în GAFTON 2007, p.108).

[37] Inclusiv slavii, care, cu toate că au exercitat o influență puternică prin intensitate, lăsînd numeroase urme asupra vieții și limbii românilor, au fost pînă la urmă asimilați de comunitățile de români, pînă pe la secolul al XII-lea.

[38] Asupra consecințelor așezării ungurilor în Transilvania vezi HOREDT 1958, p. 109 ș. urm.

[39] Faptul că influențele maghiare asupra limbii române se amorsează, în special, între secolele XI-XIII se poate susține – în opinia lui O. Densusianu și I. Popovici (în POPOVICI 1979, p. 127) – prin lipsa elementelor maghiare în dialectul istroromân.

BDD-B6-03 © 2014 Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.87 (2026-11-09 02:06:01 UTC)

La începuturile întîlnirii celor două popoare, fiecare dispunea, în mod firesc, de o tradiție proprie[40], acumulată de-a lungul existenței de pînă atunci. Maghiarii, altădată nomazi, stabiliți în zonele de cîmpie, se ocupau îndeosebi cu agricultura, iar românilor din zonele montane le era caracteristic păstoritul (în special, oieritul)[41]. În urma deselor contacte cu maghiarii, românii se familiarizează cu modul de viață al celor dintîi, beneficiind de unele practici, instrumente (cu terminologia proprie) legate de lucrul pămîntului[42]. La rîndul lor, ungurii învață meșteșugul de preparare a diferitelor brînzeturi de la oieri români[43]. Nu este greu, deci, să presupunem încă de pe acum relații bazate pe schimburi de bunuri, care mai tîrziu vor lua și alte forme. Un salt calitativ în modul de viață al ambelor popoare se realizează apoi o dată cu apariția sistemului feudal. Forme și instituții ale orînduirii feudale vor fi introduse, mai întîi, în rîndul maghiarilor prin forța coroanei ungare și, pe urmă, adoptate de către români sau impuse acestora de puterea politică maghiară. Înainte de venirea ungurilor, românii, asemenea slavilor, au fost organizați politic și administrativ în *cnezate* și *voievodate*. Așezarea maghiarimii a influențat (re)structurarea așezărilor românești. Pe cînd, în Țara Românească, viața socio-economică și culturală se organiza în *județe,* iar, în Moldova, în *ținuturi,* administrația regilor unguri a impus, în Ardeal, *comitatele* și *districtele* (*varmigiile*), respectiv, pentru regiunea secuiască și săsească, *scaunele* (cf. mgh. *szék*)[44]. Organizarea administrativă în toate cele trei principate a fost, deopotrivă, influențată de maghiarime, lucru ce se oglindește în însăși terminologia dregătoriei românești. Spre exemplu, dregătoria de *ban* care funcționa în Muntenia nu este altceva decît funcția unguresc similară pe care a înlocuit-o, preluîndu-i și numele[45]. Aceasta se introduce și în Moldova, dar mai tîrziu (sec. XVII) și neavînd aceeași însemnătate precum în celelalte două țări. În fruntea județelor, ținuturilor sau a comitatelor erau *pîrcălabi* (< mgh. *porkoláb*), în toate cele trei țări[46]. Numele

[40] Datorită existenței unor concordanțe incomplete a convingerilor, dorințelor, voințelor etc., contactul dintre diferite grupuri a fost adesea văzut ca produsul unei „lupte" (vezi BALLY 1926, p. 30), ca produsul istoric al forțelor sociale care are loc, în general, în condiții de inegalitate socială (vezi CHAMBERS – TRUDGILL - SCHILLING-ESTES 2003, p. 2/23). De asemenea, contactele permanente implică, de obicei, <<factori de coerciție, inegalitate radicală și conflicte greu de rezolvat>> (DURANTI 2006, p. 50).

[41] Aceste ocupații se reflectă, în mod pregnant, în domeniul vocabularului ale cărui elemente s-au împrumutat de la o limbă la alta, în proporții și urmînd căi diferite.

[42] Trecerea românilor de la păstorit în transhumanță la creșterea de animale poate fi atribuită, în opinia lui Tamás L. (în TAMÁS 1943, p. 366), influenței maghiare. Aceasta numai în măsura în care comunitatea românească, într-un anumit stadiu de dezvoltare, simțea nevoia unei schimbări, pornită, deci, de la tendințe interne, urmînd, eventual, modelul străin (maghiar).

[43] Ungurii din pusta Ungariei au învățat meșteșugul de preparare a diferitelor brînzeturi de la oieri români, emigranți din Transilvania (METEȘ 1977, p. 309).

[44] Vezi GIURESCU 1943a, p. 397 (cap. *Județe, ținuturi, comitate, districte*).

[45] Ca subalterni ai săi, putem aminti *bănișorii* sau *banii de județ* (GIURESCU 1943a, p. 377, cap. *Organizarea administrativă. Dregătorii*).

[46] GIURESCU 1943a, p. 421.

BDD-B6-03 © 2014 Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.87 (2026-11-09 02:06:01 UTC)

consilierilor care cîrmuiau orașele muntenești și moldovenești era *pîrgar* (< mgh. *polgár*)[47]. Termenul *aprod* 'paj, satelit, ucenic' este, de asemenea, de origine maghiară, numele acestei dregătorii trecînd din Moldova și în Țara Românească. Funcția *medelnicerului*[48] (cel care turna Domnului să se spele) a apărut în Moldova, pe vremea lui Ștefan cel Mare, trecută apoi și în Muntenia, numele provenind din vechiul cuvînt *medeniță* sau *medelniță* 'lighean, vas', de origine, după unii slavă, după alții maghiară (cf. SD, s.v.). Forma din urmă (< mgh. *medence*) putea apărea prin analogie cu *cadelniță.* De asemenea, o dată cu dezvoltarea vieții orășenești, își fac apariția unele meșteșuguri, precum și numele unor produse pe care acești *meșteri* străini le făceau[49].

În privința orientării vieții sociale, consecințele, probabil cele mai izbitoare ale contactelor româno-maghiare, se fac simțite începînd cu secolul al XIV-lea, epoca de aur a puterii politice maghiare[50]. Perioada dominației politice maghiare a avut asupra condițiilor ambelor popoare unele repercusiuni care trebuie semnalate.

Situația elementului român transilvănean se remarcă, dintre toate, prin unele condiții speciale. Deseori se subliniază, în acest context, *tragismul*[51] situației românilor ardeleni care, cuprinși într-o formă de stat străină, cu o biserică predominant străină și o pătură conducătoare străină, în mod fatal, trebuiau să se asimileze celor dintîi. Cîrmuirea feudală din Ardeal, în frunte cu nobilimea maghiară susținută de puterea centrală (exterioară) ungară, a dus apoi la nemulțumiri în rîndul românilor, majoritatea iobagi. Cei care s-au putut ridica (în afara nobilimii de drept) din această situație mizeră au făcut-o, atrași de interese materiale, prin aparentul ajutor din partea domnitorilor externi. Astfel, promisiunea înnobilării a atras o parte a românilor ardeleni în sfera maghiarimii, începîndu-se, astfel, un proces de *maghiarizare*[52], cu efecte inclusiv asupra limbii române. Deznaționalizarea românilor ardeleni, petrecută concomitent cu conferirea de titluri nobiliari, a avut însă urmări mai profunde. Românii ardeleni nu numai că deprind limba maghiară, intră în rudenie cu nobili unguri, dar, o mare parte, vor trece la catolicism. Aceasta înseamnă, de fapt, o schimbare

[47] În Ardeal se întrebuința *Bürgermeister* (GIURESCU 1943b, p. 460).
[48] GIURESCU 1943b, p. 394. În inventarul mănăstirii Galata (1588) – vezi DÎ (LXXII, 10[r]) - e trecută, printre altele, și o „*me(a)delniță de aramă*".
[49] Pentru exemple de cuvinte de origine maghiară aparținînd vieții de la curte, orășenești, agriculturii, legislației sau domeniului militar, vezi TAMÁS 1943, p. 343-351, iar, pentru cuvintele intrate o dată cu Reforma, p. 362.
[50] Aceasta fiind a treia mare putere în Europa Evului Mediu tîrziu (cf. TAMÁS 1943, p. 342).
[51] GIURESCU 1943a, p. 33. Autorul arată, pe drept, cum dominația ungară a dus, inevitabil, pe de o parte, la *deznaționalizarea* (*ibidem*, p. 315), apoi, la *asimilarea* (p. 33) elementului român din Ardeal, prezentînd și consecințele acestora pe mai multe planuri ale existenței românimii ardelenești.
[52] Procesul *maghiarizării* constituie o particularitate ce deosebește contactele româno-maghiare de celelalte contacte ale românilor cu alte popoare. Firește, majoritatea de „valachi communis" (NICULESCU 2005, p. 130) rezistă acestui demers.

BDD-B6-03 © 2014 Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.87 (2026-11-09 02:06:01 UTC)

radicală în însăși spiritualitatea acestora, cotitură cu atît mai importantă cu cît ea are loc într-o vreme cînd influența bisericii fusese decisivă. Pe de altă parte, situația precară a iobagilor români a dus la dese conflicte, culminînd cu răscoale. Trebuie arătat însă că regatul Ungariei a creat o dispută nu numai cu românii, dar și cu celelalte popoare înconjurătoare, românii nefiind singurii împinși în iobăgie, majoritatea maghiarimii avînd aceeași soartă, cauzele profunde ale situației fiind de natură politico-economică și nu neapărat etnică, așadar. În acest context, ungurii au luat parte, și ei, alături de români, la aceste răscoale[53]. Interesele comune ale iobagilor, români și maghiari, au stimulat și au adîncit, totodată, cunoașterea reciprocă. De vreme ce aceste răscoale nu s-au soldat cu succes, înfrîngerea sîngeroasă fiind urmată de răzbunările nobililor din ce în ce mai crîncene, s-au amplificat emigrările masive ale românilor ardeleni în celelalte două principate.

După destrămarea unirii făcute de Mihai Viteazul, au urmat vremuri tulburi, în special pentru românii ardeleni. Marile schimbări produse în politica externă (ungară) de după 1526, se vor resimți și în rîndul transilvănenilor. După era otomană, instaurarea dominației habsburgice își va pune decisiv peceta asupra relațiilor româno-maghiare. Ostilitatea unora față de ceilalți se accentuează mai cu seamă începînd de acum. Cu toate că o oarecare solidaritate populară se poate constata și în perioada monarhiei, aceasta își va pierde treptat din vlagă. Românii au suferit o dublă oprimare, socială și națională, atît din partea statului habsburgic, cît și din cea a nobilimii maghiare. Sub dominația habsburgică, românii și religia lor (ortodoxă) au fost doar tolerați, pe lîngă cele trei națiuni privilegiate (unguri, sași, secui)[54] și cele patru religii recunoscute (catolică, luterană, calvină, unitariană). În aceste condiții, s-a creat o ruptură în relațiile româno-maghiare, lucru ce a dus, nu de puține ori, daune cercetărilor lingvistice, problema influenței maghiare devenind una extrem de controversată și de delicată, avîndu-și mizele în alte domenii.

Caracterul dual al contactelor româno-maghiare, în ansamblu, se datorează, cum s-a arătat, schimbării condițiilor politice care au generat interese cînd comune cînd conflictuale. Sub aspectul realității cotidiene, raporturile dintre grupurile mai reduse sînt mult mai complexe, iar între cele două poluri extreme, se plasează o întreagă rețea de relații care se realizează prin diverse mijloace de natură populară (prin contacte vii, adică), cum ar fi comerțul sau emigrările, ori de natură cultă, pe cale livrescă.

[53] Cum a fost, de pildă, cea de la Bobîlna. De altfel, cazul iobagilor nu este unicul, de-a lungul secolelor, în care românii și maghiarii și-au unit forțele – vezi războiul țărănesc condus de Gh. Doja (1514), cf. METEȘ 1977, p. 17.
[54] Cf. PĂCURARIU 1988, p. 66. Românii nu aparțineau etniilor privilegiate ale Transilvaniei nici în secolele XII-XIII (vezi BÓNA 1989, p. 299).

BDD-B6-03 © 2014 Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.87 (2026-11-09 02:06:01 UTC)

I. 2. 2. Contextul socio-economic și demografic al contactelor româno-maghiare

I. 2. 2. 1. Semnificația relațiilor comerciale

Românii și maghiarii au fost uniți timp îndelungat, nu numai prin istorie, precum nici exclusiv prin condițiile geografice. Fără îndoială că *zona de contact* a fost, cu precădere, Transilvania, cu o oarecare autonomie față de celelalte principate[55]. Aceasta nu implica însă izolarea nici teritorială, nici economică și nici culturală, ea fiind constant legată de Țara Românească și Moldova, prin intermediul negoțului. Negustoria reprezenta nu numai un mijloc pentru schimbul bunurilor, cu relevanță economică deci, ci și pentru circulația unor ideologii sau texte (tipărite), funcționînd așadar, ca factor de căpetenie în răspîndirea culturii.

Transilvania a reprezentat o forță centripetă, un magnet care putea apoi dirija viața economică (și culturală) a țărilor vecine. Prin poziția sa, de cetate naturală, a putut fi favorabilă atît pentru funcții strategice, cît și pentru circulația mărfurilor. Un negoț de tip patriarhal între români și unguri trebuie să fi existat încă de la începuturile așezării ungurilor pe aceste teritorii și, în special, din veacul al XII-lea cînd aceștia din urmă pătrund mai statornic în Ardeal. Puținele informații pentru epoca aceasta mai veche (unele scrisori, privilegii, socoteli în slavonă, latină sau română din arhivele săsești)[56] ne arată că românii puteau furniza vite și produsele acestora, respectiv materii brute în schimbul altor bunuri, în special fabricate. Drumurile de negoț plecau din marile centre comerciale săsești[57] din Ardeal (Sibiu, Brașov) sau Banat și urmau cursul văilor și al rîurilor, trecînd Carpații. De-a lungul acestora, s-au format popasuri, tîrguri care reprezentau oportunități pentru contacte, comerțul căpătînd astfel însemnătate în viața cotidiană și socială a comunităților respective. În același timp, împrejurările politice au contribuit și ele la menținerea, intensificarea sau, dimpotrivă, frînarea contactelor prin negoț, viața economică fiind, deci, strîns legată de cea politică[58]. Relațiile de negoț cu Ardealul au adus atît foloase materiale cît și culturale Țării Românești. Visteria domnilor munteneşti s-a îmbogățit prin vămi[59], asigurînd țării siguranța politică și militară. Pe de altă parte, țara s-a dezvoltat treptat și din punct de vedere cultural. Sașii și

[55] Transilvania nu s-a contopit niciodată deplin nici cu regatul Ungariei. Chiar și în secolele XIII-XIV numai formal făcea parte din regatul maghiar, în realitate însă era un *regnum* deosebit – cu instituții cvasiautonome, cum au fost scaunele săsești sau secuiești - pînă în 1541 cînd Transilvania a fost transformată în principat autonom sub suzeranitatea Porții otomane (PASCU Ș. 1983, p. 50).
[56] Cf. *Note bibliografice,* în METEȘ 1920, p. 5-10.
[57] Vezi detaliat drumurile, popasurile comerciale în METEȘ 1920, p. 12-26.
[58] Politica adoptată de domnitorii moldoveni sau munteni față de Voievodatul ardelean afecta comerțul prin aceea că se închideau drumurile, se interzicea introducerea de mărfuri, sau se revocau drepturile de negoț atunci cînd aceștia se aflau pe poziții adverse. În schimb, cînd exista înțelegere (eventual, parteneriat politic) între ei, negustoria cunoștea o înflorire, cum s-a întîmplat, de exemplu, în timpul domniei lui Mircea cel Bătrîn care întreținea relații bune cu regele Ungariei (METEȘ 1920, p. 47).
[59] METEȘ 1920, p. 218.

BDD-B6-03 © 2014 Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.87 (2026-11-09 02:06:01 UTC)

ungurii comercianți ardeleni au adus cu ei unele obiecte de necesitate zilnică, unele meșteșuguri, obiceiuri pe care românii de dincolo au început să și le însușească[60]. Totodată, pătrundeau în limba română cuvinte ungurești aparținînd terminologiilor aferente, cum ar fi: *bîlciu, ciubăr, cizmă, năd*r*agi, oraș*[61] etc. În fond, în urma acestor legături comerciale, muntenii vin în contact cu Apusul dezvoltat. O schimbare s-a produs pe la mijlocul secolului al XVI-lea, negoțul de vecinătate, fără să înceteze cu totul, a început să scadă, românii îndreptîndu-se tot mai mult spre Orient, prin medierea negustorilor greci și a altor străini[62].

I. 2. 2. 2. Rolul emigrărilor în producerea contactelor

Dacă raporturile ardelenilor (români și maghiari) cu muntenii au fost întărite de relații comerciale, contactele transilvănenilor cu moldovenii capătă (și) o altă formă. Deși relații cu ardelenii există și aici prin negustorie, de o mai mare însemnătate vor fi mișcările de populații – emigrările[63].

În jurul secolului al XIII-lea, românii din Transilvania aveau drepturi egale cu ungurii, sașii și secuii nou-veniți. Începînd cu veacul următor însă, asuprirea iobăgimii (în majoritatea ei alcătuită din români) se accentua în egală măsură cu acordarea de drepturi nobilimii. La aceasta s-a adăugat și persecuția de către catolici a românilor ,,eretici". Desele răzbunări din partea nobilimii în urma înfrîngerii răscoalelor au contribuit, și ele, la îndreptarea românilor spre celelalte țări. În secolul al XVI-lea, se accentuează inegalitatea socială și de neam care a avut drept rezultat emigrarea parțială a populației române, în măsura în care și politica domnitorului moldovean era favorabilă primirii acestora. Este lesne de presupus că aceleași motivații au putut avea și iobagii maghiari. Privită în ansamblu, problema emigrării pentru maghiarime se distinge însă prin anumite particularități privind condițiile lor istorice, sociale sau culturale. Astfel, trebuie precizat, înainte de toate, că granițele politice ale voievodatului Moldovei, întemeiat în Evul Mediu ca vasal al regatului maghiar, s-au schimbat în repetate rînduri în decursul veacurilor. Nu o dată grupurile de maghiari (în special din secuime) își găseau refugiu în Moldova, care migrau datorită și avansării zonei de apărare a statului maghiar spre est în fața popoarelor nomade. Maghiarimea a pătruns în regiunea estică a țării

[60] Printre materializările influenței maghiare, Ștefan Meteș amintește: sistemul monetar (în emblemele de pe monedele din Țara Românească), sculptura (cu arta decorativă în spiritul renascentist), îmbrăcămintea (domnilor munteni), toate acestea stimulînd creșterea pretențiilor muntenilor conform cu cele ale vecinilor (METEȘ 1920, p. 224-226).

[61] Unele cuvinte au fost introduse o dată cu produsul nou, altele au înlocuit termenii deja existenți ai obiectelor cunoscute de români înainte ca ei să fi venit în contact cu sașii și ungurii căci ,,lucrul cumpărat se chiamă cum îi zice negustorul" (METEȘ 1920, p. 220).

[62] METEȘ 1920, p. 142.

[63] Cauzele emigrărilor românești, pe de o parte, și ale ungurilor, pe de altă parte, respectiv unele cauze comune pentru cele două vezi METEȘ 1977, în special p. 13-20, 77-143.

BDD-B6-03 © 2014 Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.87 (2026-11-09 02:06:01 UTC)

nu numai în căutarea unui refugiu, dar, uneori, chiar la chemarea domnitorului. Existența unor populații mai mici sau mai mari de maghiari este atestată în diferite părți ale Moldovei, în secolele XIV-XV, maghiarii (alături de sași) jucînd un rol în modelarea structurii urbane a Moldovei[64], în dezvoltarea comerțului, a meșteșugurilor. În epoca de înflorire a voievodatului, coloniștii maghiari s-au bucurat de unele privilegii[65], unii ocupînd diverse funcții la curtea voievodală în secolele XV-XVI. Mai mult, în această perioadă limba diplomației din cancelaria curții a fost limba maghiară[66].

Emigrările nu au urmat însă o singură direcție, cea prezentată mai sus - din Ardeal în Moldova – ci și spre Țara Românească, și, firește, în sens invers atunci cînd condițiile externe impuneau, la rîndul ei, Transilvania servind drept refugiu pentru munteni și moldoveni, în funcție de împrejurări diplomatice. Pentru a-și asigura granițele, regii Ungariei pornesc valuri de colonizări în Ardeal. De asemenea, politica domnitorilor români față de Ardeal (aliați, supuși ai Ungariei sau nu) sau modul de succesiune la tron au determinat mișcările populațiilor.

Bineînțeles că reacția majorității la aceste mișcări, mai mult sau mai puțin masive, nu a fost identică pretutindeni și în toate timpurile. Emigranții ardeleni au fost întîmpinați de țările vecine uneori cu apreciere - unii fiind prețuiți chiar de către domnitori – alteori cu teamă[67], încercîndu-se oprirea lor prin toate mijloacele. Fără îndoială că aceste atitudini se reflectau și în permisivitatea lor lingvistică față de ardelenii a căror limbă prezenta unele trăsături specifice, printre care, indiscutabil, și rezultantele influenței maghiare aduse cu ei din regiunile originare. Astfel, comunitățile constituite din imigranți s-au distins nu numai de cei în ale căror teritorii au pătruns, dar, dezvoltînd ulterior, în sînul lor, un set de particularități specifice, prin contactele cu cei din urmă, acestea s-au distins și de cei rămași acasă.

În ansamblu, emigrările au afectat viața nu numai a celor în ale căror teritorii au pătruns, dar și pe aceea a fraților rămași acasă. Numeroși emigranți transilvăneni s-au afirmat în diverse domenii ale vieții cotidiene și culturale ale țărilor vecine, la fel cum cei veniți din afară au găsit un loc propice pentru a-și manifesta activitatea în Ardeal, care, la momentul respectiv, dispunea de condițiile necesare. În același timp, imigranții (ardeleni) nu au devenit complet dezrădăcinați, ci și-au menținut relațiile cu cei rămași acasă. Astfel, emigrarea a reprezentat un mijloc de creare a unor legături, a unor contacte permanente între români și

[64] Vezi trimiterile la orașele, tîrgurile, satele moldoveni unde elementul maghiar este documentat (POZSONY 2002, p. 25-31).
[65] În acest sens s-a întrebuințat inițial și termenul *răzeș* < mgh. *részes* ‘cel care are parte de/din ceva’ (POZSONY 2002, p. 31).
[66] Cf. POZSONY 2002, p. 31.
[67] De li s-a părut că ,,toată Transilvania vine la noi” (METEȘ 1977, p. 146).

BDD-B6-03 © 2014 Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.87 (2026-11-09 02:06:01 UTC)

unguri, dar și între românii de pe ambii versanți ai Carpaților. Românii transilvăneni, deși separați, geografic, politic și – într-o oarecare măsură - cultural, de românii de peste Munți, au format o ,,unică comunitate românească”[68], raportîndu-se unii la ceilalți. Printre altele, aceasta a contribuit la pătrunderea elementelor de origine maghiară în Moldova și Țara Românească, iar în Transilvania a unor elemente de origine slavă.

I. 2. 3. Contextul cultural al contactelor româno-maghiare

Schimburile dintre diferitele comunități ale țării se realizau nu numai pe calea contactelor vii, prin indivizi sau grupuri (cazul relațiilor comerciale, al emigrărilor, discutate mai sus), dar și pe căi indirecte, îndeosebi culte, prin texte. Textele manuscrise nu puteau acoperi o zonă întinsă sau mai multe zone și nici intervale temporale mari. Astfel, o mai intensă circulație a textelor a avut loc în secolul al XVI-lea, o dată cu introducerea tiparului[69]. Instituirea primelor tipografii în Ardeal și apariția tipăriturilor în limba națională sînt concomitente cu avansarea noii religii (reformate) și constituie, în același timp, un moment de sincronizare cu celelalte țări europene[70].

Țările române, în contact permanent nu numai cu țările vecine, dar și cu cele ale Europei centrale și apusene, puteau primi, în mod mijlocit (prin sași sau unguri) sau nemijlocit (prin studenți români la marile universități din afară) ideile Renașterii și ale Reformei care s-au propagat pornind de acolo. În Transilvania, tezele protestantismului și-au făcut apariția, pentru prima dată, la începutul secolului al XVI-lea, prin intermediul negustorilor sași care au pus în circulație cărțile lui Luther. Propaganda luterană a fost mai activă printre românii ardeleni, în special catolici, lucru facilitat nu numai de faptul că religia acestora era mai puțin dogmatică decît, să zicem, ortodoxismul, dar și de condițiile politice. Puterea centrală (maghiară), ca și în alte cazuri, a fost decisivă în adoptarea sau, dimpotrivă, în respingerea noii religii[71]. Domnitorii, susținători sau nu ai acesteia, aveau puterea de a impune asupra populației religia lor, mai ales dacă ei înșiși desfășurau activități de convertire (la Reformă)[72]. Deși luteranismul a fost mai răspîndit în rîndul ardelenilor, nu putem exclude

[68] Cf. Al. Gafton, în ARVINTE – GAFTON 2007, p. 124.
[69] Fenomenul se produce nu întîmplător tocmai în Ardeal - mai întîi la Sibiu, apoi la Brașov – întrucît spațiul transilvan, cu un important element maghiar, era mai deschis față de Occident. Firește, asta nu înseamnă că tiparul nu s-ar fi introdus dacă n-ar fi existat această orientare către Apus, inițiată de maghiarime, deci fără aportul lor, în special, sau al ardelenilor, în general, căci evoluția internă, inlcusiv în celelalte părți ale țării, cu siguranță, ar fi impus-o.
[70] MIHĂILĂ 1984, p. 53.
[71] De altfel, aderarea la una dintre confesiuni a fost determinată și în etapele următoare de condiții politice. Susținerea Reformei de către maghiari, de pildă, era anti-habsburgică, iar secuii țineau la catolicism pentru a-și menține unele drepturi (BÓNA 1989, p. 256).
[72] Sînt cunoscute, de exemplu, consecințele cîrmuirii lui Ioan Sigismund asupra vieții religioase ardelene, sub conducerea căruia are loc la Dieta de la Turda, declarație de toleranță religioasă față de toate confesiunile

BDD-B6-03 © 2014 Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.87 (2026-11-09 02:06:01 UTC)

posibilitatea – chiar în lipsa mărturiilor – că mișcarea s-ar fi putut strecura și în Moldova sau Muntenia, pornind tocmai de la ideea că între țările române existau contacte permanente și eficiente.

Cert este că sub patronajul luteranismului ardelean au apărut cărți sfinte în limba română. În acest fel, acțiunea de convertire a populației române la noua religie s-a concretizat, printre altele, în traducerea și tipărirea *Catehismului luteran* de la Sibiu (1544) despre care s-a emis ipoteza că ar fi o traducere efectuată după o prelucrare maghiară a textului luteran[73]. Tot în acest cadru a fost discutată o parte a activității desfășurate de Coresi, printre care *Catehismul* (1560) care, la rîndul lui, prezintă semne că ar fi folosit și un izvor maghiar[74].

Cînd luteranismul încă era la apogeu, a pornit al doilea val protestant: calvinismul, promovat îndeosebi de maghiarime, și care s-a manifestat cel mai puternic în Banat-Hunedoara. În zona aceasta, documentele atestă influența timpurie a Reformei, încă din primele decenii ale secolului al XVI-lea[75]. Faptul că cei ce au îmbrățișat primii Reforma au fost tocmai catolicii bănățeni-hunedoreni, convertiți în secolele XIV-XV, este explicabil din moment ce, de cîteva generații, aceștia erau separați – pe plan religios și cultural – de restul românilor ortodocși. Astfel, mișcarea reformată trebuie să fi pornit din interiorul propriei lor biserici.

La rîndul lui, calvinismul a avut un impact deosebit asupra tradiției scrisului românesc. Printre inițiativele culturale ale românilor calvini din secolul al XVI-lea, putem menționa imprimarea *Cazaniei I,* a *Molitvenicului* (cca 1567), a *Psaltirii* și a *Liturghierului* (1570), a *Cărții de cîntece* și a *Paliei de la Orăștie* (1582), ultima avînd o importanță aparte. Nu ar fi exagerat să se presupună – afirmă Ion Gheție –, că *Evangheliarul slavo-român* de la Sibiu s-ar datora tot acestei mișcări timpurii a protestantismului din Banat-Hunedoara[76]. Pentru multe dintre acestea, ca model au funcționat texte în limba maghiară. Astfel, un original maghiar a

religioase existente în Transilvania, și declararea a patru religii oficiale – catolicismul, calvinismul, lutheranismul și unitarianismul. Însemnătatea ei se relevă și pe plan european căci aceasta este prima declarație de toleranță religioasă în Europa, într-o epocă dominată de lupte interconfesionale.

[73] N. Sulică își motivează opțiunea pentru această ipoteză prin faptul că „nu exista nici un român atunci care să știe germană suficient pentru a traduce direct din Luther" (în GHEȚIE - MAREȘ 1985, p. 222). Deși argumentul este discutabil, nu putem exclude cu totul posibilitatea unui original maghiar. Alte motive de ordin istoric sau socio-cultural pot susține ipoteza emisă. În orice caz, problema rămîne nerezolvată atîta vreme cît nu avem posibilitatea de a verifica și a confirma ipoteza, întrucît pînă în prezent nu ni s-a păstrat nici un exemplar al textului în discuție.

[74] Cercetătorii care susțin acest lucru sînt N. Drăganu, P. Panaitescu, Al. Rosetti și Al. Mareș (în GHEȚIE - MAREȘ 1985, p. 228).

[75] Vezi P. Binder: *Începuturile Reformei din Transilvania și românii din Hunedoara*, în LR, XX, nr. 3, p. 274. Cf. și GHEȚIE 1982, p. 36.

[76] GHEȚIE 1974, p. 171.

BDD-B6-03 © 2014 Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.87 (2026-11-09 02:06:01 UTC)

fost propus pentru *Cazania I*[77], *Molitvenicul* ar putea fi o prelucrare a textului corespunzător din *Agenda* lui Heltai[78], iar sursa maghiară a *Paliei* este incontestabilă[79]. Aceste tipărituri, alături de încă cîteva manuscrise, arată destul de convingător că, în secolul al XVI-lea ,,după slavă, cea de-a doua limbă pusă la contribuție de traducătorii români a fost maghiara"[80].

În ansamblu, Reforma a adus o contribuție majoră la ,,naționalizarea"[81] bisericii pentru care întrebuințarea limbii române în scris era o necesitate *sine qua non*. Influența culturală exercitată de ungurii în Transilvania și extinsă, parțial, în Moldova și Muntenia este, la rîndul ei, de netăgăduit[82]. Aportul maghiarimii la răspîndirea noii religii, respectiv la apariția textelor scrise în limba română, este acela de sursă și de mediu. Maghiarii au avut un rol de intermediere în propagarea doctrinelor reformate, iar originalele maghiare le-au servit traducătorilor români drept modele. În același timp, maghiarii figurează uneori ca finanțatori ai tipăririi sau, cel puțin, în calitate de *pater protector* ai ideologiei sau ai cărților respective, bineînțeles, alături de superintendenții români. Cu toate acestea, traducerea de texte sfinte în limba română nu se revendică exclusiv de la influențe externe (curentul reformat sau maghiarime), ci a pornit din nevoi interne[83]. Influențele venite din partea populației maghiare au putut doar favoriza volumul și răspîndirea textelor românești, influențele lingvistice maghiare pe care le poartă textele românești fiind diferite de la caz la caz.

> **Notă**. Nu numai Reforma, ci și răspîndirea altor mișcări religioase printre români, anterioare cronologic, poate fi pusă, direct sau indirect, pe seama influenței maghiare. Acesta este cazul catolicismului sau al husitismului. Cu toate că acestea nu s-au materializat în producerea de texte scrise în limba română, aportul lor trebuie semnalat fie pentru conturarea vieții culturale românești, fie pentru reliefarea contactelor româno-maghiare, fie, în sfîrșit, datorită faptului că reprezintă premisa unor schimbări radicale în oficializarea limbilor naționale în biserică.
>
> În zonele locuite de români, catolicismul s-a propagat concomitent cu trecerea maghiarilor la creștinism și cu închegarea stăpînirii ungare în Transilvania. Condițiile favorabile pentru ca, nu numai în Transilvania, ci și în Țara Românească și în Moldova - în special în vremurile cînd cele două principate românești s-au aflat în sfera de influență a coroanei maghiare – această religie să prindă rădăcini, au fost create, direct sau indirect, de faptul că acesta era religia oficială a regatului maghiar. Se poate invoca, astfel, aportul și al maghiarimii în adoptarea catolicismului, cu mențiunea însă că acesta

[77] Vezi GHEȚIE - MAREȘ 1985, p. 239.
[78] GHEȚIE - MAREȘ 1985, p. 267.
[79] Vezi demonstrația lui M. Roques, în *Prefața* (*Introduction*) la ediția sa, în PO 1925, p. III - LXIII.
[80] GHEȚIE - MAREȘ 1985, p. 416.
[81] Termenul îi aparține lui Ion Gheție (în GHEȚIE 1974, p. 26). Prin ,,naționalizare" se înțelege aici impunerea limbii române în liturghii și în scris (începînd cu traducerea de texte religioase).
[82] ,,Maghiarii au contribuit – direct sau indirect – la orientarea către Europa evului mediu feudal, catolic, latino-italo-germanic" a populației române (NICULESCU 2005, p. 126), *această* influență culturală fiind, poate, chiar mai importantă decît materialul lexical de origine maghiară în limba română (*ibidem*, p. 133).
[83] Vezi observațiile lui Ion Gheție asupra *curentului național*, în GHEȚIE - MAREȘ 1985, p, 89.

BDD-B6-03 © 2014 Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.87 (2026-11-09 02:06:01 UTC)

nu a determinat decisiv activitatea culturală a românilor referitor la traducerea sau la tipărirea de texte în limba națională[84].

Husitismul, pe de altă parte, a stimulat tălmăcirea textelor sacre în limbile naționale, în general (de exemplu, traducerea *Bibliei* în maghiară din 1455). Această mișcare religioasă și social-politică inițiată la începutul secolului al XV-lea, împotriva papalității și a feudalilor germani, s-a răspîndit în rîndul românilor prin imigranți maghiari (și sași) care, căutînd refugiu în fața persecuțiilor, s-au stabilit, temporar sau definitiv, în Moldova și Transilvania[85]. În schimb, despre o mișcare husită în Țara Românească nu putem vorbi. Cu toate că husitismul a avut un rol deosebit în pregătirea Reformei europene, el nu a cîștigat prea mare teren printre români, inițiativele – chiar de a traduce cărți sfinte – rămînând fără ecou în rîndul românilor.

I. 2. 4. Specificul contactelor lingvistice româno-maghiare. Bilingvismul

După cum s-a arătat, contactele românilor cu maghiarii au dat expresie modului de viață al ambelor națiuni, influențînd organizarea socială și viața culturală a grupurilor în contact. În mod evident, contextul socio-cultural își găsește reflexul și pe plan lingvistic[86].

Astfel, de pildă, în epocă, și mai cu seamă în anumite zone locuite de români (cum este Ardealul) și printre anumite pături sociale, încorporarea elementelor ungurești în limba română putea fi înlesnită sau chiar impusă, într-o anumită măsură, de existența unei *mode lingvistice* maghiare, susținută de factori extralingvistici. Spre exemplu, pentru demnitari, aristocrații români care se aflau sub coroana ungară, cunoașterea fie și modestă a limbii maghiare putea constitui o formă și o cale de aderare la puterea centrală, în consecință o forță capabilă de a genera o modă printre aceștia. Această modă putea, apoi, să se răspîndească și printre unii iobagi sau țărani liberi români care se aflau în slujba acestor aristocrați, indiferent de motivație (că le era impusă ori din propria inițiativă, eventual pentru a-și ironiza stăpînii). Nu în ultimul rînd, la nivelul păturii mijlocii, în acele zone unde contactele cu ungurii au fost strînse, limba maghiară nu le era cu totul necunoscută românilor din acele zone, fie și pentru nevoi cotidiene sau momentane.

În urma contactului cu limba maghiară, alimentat și de condiții externe, s-au produs diverse suprapuneri ale celor două sisteme lingvistice încrucișate, cu consecințe variabile asupra diferitelor planuri ale limbii. De altminteri, interferențele lingvistice sînt rezultate

[84] În privința transpunerii în limba română a cărților sfinte – afirmă Ion Gheție – nu avem informații despre vreo inițiativă catolică (GHEȚIE - MAREȘ 1985, p. 82), precum nu avem texte românești – cel puțin păstrate pînă în prezent - nici din inițiative husite.

[85] Despre prezența unor husiți „eretici" în Moldova în secolul al XV-lea, protejați de domnitor, ne informează o scrisoare din 1431 (HORVÁTH A. 1994, p. 14-15). De asemenea, husiții moldoveni „molipsesc" și regiunile ardelenești pentru care vezi chemarea la „nimicirea radicală a ereziei" într-o scrisoare din 1436 (*ibidem*, p. 15). Asupra unor încercări de convertire a husiților transilvăneni vezi și raportul din 1436 (*ibidem*, p. 16).

[86] Asupra interdependenței culturii și a limbii, idee devenită oarecum axiomatică, vezi MEILLET 1937, p. 18 sau HYMES 1964, p. 97, col. 2, ca să amintim doar cîteva.

BDD-B6-03 © 2014 Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.87 (2026-11-09 02:06:01 UTC)

firești ale contactelor dintre oricare două limbi. Spre deosebire de această stare de fapte, lucru mai important, contactele româno-maghiare se disting de contactele limbii române cu alte limbi, cel puțin pentru perioada veche, prin profunzime atingînd, în anumite zone, statutul de bilingvism, produse, așadar, (și) de împrejurări extralingvistice.

Bilingvismul româno-maghiar se caracterizează prin complexitate nu numai datorită multiplelor probleme pe care acest fenomen le ridică în general, dar și diversității cu care el se prezintă. Gradul și formele de manifestare ale acestuia variază de la un idiom (al unei comunități mai restrînse sau mai largi) sau idiolect la altul, în funcție de natura și de intensitatea contactelor directe, pe de o parte, și în funcție de modul de pătrundere și de propagare a influențelor lingvistice, pe de altă parte.

Astfel, este lesne de înțeles că, în zonele în care raporturile lingvistice au fost de lungă durată, nu numai indivizii, în mod independent, dar și comunități întregi puteau atinge un bilingvism echilibrat. Un asemenea bilingvism româno-maghiar s-a putut dezvolta, în special, în Transilvania și în Moldova, și mai ales în anumite regiuni, mai restrînse sau mai largi, ale acestora. Date fiind condițiile caracteristice mediului, maghiarimea, înconjurată de românii majoritari, și-a însușit limba celor din urmă pentru comunicarea zilnică. La rîndul lor, comunitățile românești, mai ales de sub dominația coroanei maghiare, aveau nevoie de un anumit nivel de cunoștințe în limba maghiară. Această stare de bilingvism era susținută, fără îndoială, și de căsătoriile mixte care au dat naștere unor generații de bilingvi.

În ansamblu, raporturile lingvistice româno-maghiare au fost mai intense în Ardeal decît în celelalte țări românești, aflate sub o mai puternică influență slavă. Faptul că cele mai pregnante urme ale înrîuririlor maghiare sînt purtate de graiurile nord-vestice ale țării, în special din regiunile bănățean-hunedoreană, respectiv crișean-maramureșeană, se datorează, în mare măsură, tocmai așezării lor geografice, la granița româno-maghiară, locul de răspîntie al celor mai puternice influențe dinspre maghiari. Prin urmare, în condițiile conviețuirii pe aceste meleaguri, utilizarea și încorporarea elementelor unui sistem coprezent este o tendință naturală, bilingvismul devenind un dat firesc. Mai mult decît atît, aici se poate vorbi de o *dominanță* lingvistică maghiară - cel puțin prin comparație cu efectele pe care româna, la rîndul ei, le-a avut asupra graiurilor ungurești vecine[87] -, generată de caracteristicile mediului. Ponderea mereu variabilă cu care se folosesc ambele limbi se datorează și faptului că în medii

[87] Statistic vorbind, în dialectul maghiar din Banat se înregistrează cel mai mic număr de cuvinte împrumutate din limba română (vezi MÁRTON–PÉNTEK–VÖŐ 1977).

BDD-B6-03 © 2014 Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.87 (2026-11-09 02:06:01 UTC)

bilingve trăiesc şi monolingvi, aceştia fiind însă mai receptivi[88] la contacte lingvistice maghiare decît monolingvii români din sudul ţării, spre exemplu, adică din zone în care aceste contacte nu există.

Cu toate că bilingvismul a fost mai pronunţat în Ardeal, existenţa unui anumit grad de bilingvism se poate presupune şi în celelalte principate, cel puţin la nivelul unor comunităţi mai restrînse. Indivizi sau grupuri de indivizi bilingvi (româno-maghiari) putem presupune şi printre moldoveni şi munteni[89], pe de o parte deoarece delimitarea comunităţilor româneşti din Ardeal de cele de peste munţi nu a fost una impenetrabilă. Ardelenii au fost organic legaţi – economic, politic, cultural – de vorbitorii celorlalte ţări româneşti. Pe de altă parte, nici nu se poate trage o linie tranşantă între diferitele arii lingvistice, fie şi datorită existenţei unor zone de tranziţie.

De bună seamă că există deosebiri şi în ceea ce priveşte amploarea influenţei maghiare în Muntenia, pe de o parte, şi în Moldova, pe de altă parte, prima fiind mai slab atinsă de contactul cu maghiarimea decît cealaltă[90]. În privinţa tăriei cu care limba maghiară acţionase asupra limbii române, după aria ardelenească urmează cea moldovenească, însă asupra acesteia din urmă s-a exercitat un alt strat de influenţă, deosebit de cel din Ardeal[91].

Complementar, nici ceilalţi imigranţi şi, într-o oarecare măsură, nici comercianţii nu se sustrag acestui fenomen. Pentru primii, nevoia de adaptare (acceptare) putea impune chiar L2 (fie maghiară, fie română) ca limbă dominantă faţă de cea maternă, în cîteva generaţii aceasta devenind, la propriu, limbă maternă. În ceea ce priveşte motivaţiile comercianţilor, acestea sînt lesne de înţeles.

Nu în ultimul rînd, în epocă (secolul al XVI-lea), putem presupune şi un bilingvism româno-maghiar propagat pe cale livrescă (sînt relevante, în acest sens, numeroasele traduceri româneşti după originale maghiare). Astfel, o preferinţă pentru întrebuinţarea limbii maghiare sau, în orice caz, a cuvintelor de origine maghiară poate fi surprinsă şi la autorii textelor

[88] De altminteri, o formă specială a bilingvismului este cea *pasivă,* cînd individul poate înţelege anumite cuvinte din cealaltă limbă, eventual poate reconstitui sensul unor structuri mai ample prin contextualizare, dar nu poate răspunde.

[89] <<Acel cioban român care vorbeşte la fel de bine maghiara ca şi româna nici nu se cheamă *român*, ci, pur şi simplu, *greco-catolic* >> constată, poate idealizînd uşor, Gunda Béla (în GUNDA 1943, p.467).

[90] O situaţie cu totul specială a bilingvismului româno-maghiar este reprezentată de comunităţile ceangăilor. Statutul lor aparte se datorează unor probleme, nelămurite încă, nu numai cu privire la configurarea identităţii lor etnice (vezi POZSONY 2002, DĂNILĂ 2005), dar şi la particularităţile de ordin lingvistic, ce caracterizează acest idiom. Cert este că graiul ceangăiesc încorporează elemente româneşti şi ungureşti într-o măsură greu de egalat în cazul altor graiuri (pentru componenta maghiară, respectiv română a bilingvismului ceangăiesc vezi DĂNILĂ 2005, p. 63-81, 81-91).

[91] Chiar pentru aceeaşi noţiune, există termeni diferiţi întrebuinţaţi în cele două regiuni, ambii de origine maghiară. Astfel, *sicriu (săcriu*) cunoaşte o răspîndire în Moldova, iar *copîrşeu* în Transilvania (BREBAN 1958, p. 223). Evident, utilizarea deosebită se datorează şi unor evoluţii semantice suferite de unul sau de ambii termeni în discuţie. Sensul cuvîntului *sicriu* 'coşciug' este, de fapt, derivat, iar *copîrşeu* are sensul etimologic.

BDD-B6-03 © 2014 Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza”
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.87 (2026-11-09 02:06:01 UTC)

românești vechi, pe de o parte în opțiunea de a utiliza (și) surse maghiare - ceea ce se putea întemeia doar pe o cunoaștere temeinică sau pe o deprindere, fie și medie, a limbii maghiare de către autorii acestor texte -, pe de altă parte, în ponderea elementelor lexicale ungurești din aceste texte - uneori chiar și în situații în care prezența lor pare nemotivată din punct de vedere lingvistic, limba română dispunînd de cuvinte echivalente. Chiar dacă circulația textelor nu cuprindea întreg teritoriul românesc, unele dintre acestea au străbătut, cu siguranță, o suprafață considerabilă din acest teritoriu.

Bilingvismul apare nu numai ca rezultat al contactului, el fiind și punct de pornire pentru unele influențe asupra limbilor în contact, inclusiv a celor din medii monolingve. În actul vorbirii, bilingvul va încerca să folosească pe rînd, nealterat, cele două sisteme, dar lucrul acesta nu poate fi întru totul controlat și realizabil. Interferențele vor apărea la tot pasul, inducînd, indirect, unele particularități lingvistice și în vorbirea colocutorului monolingv. Diferența dintre reacția unui bilingv[92] față de cea a unui monolingv nu constă numai în cantitatea elementelor preluate dintr-un sistem lingvistic în celălalt. În mod indiscutabil, vorbitorul bilingv admite încorporarea în sistemul limbii materne a mai multor împrumuturi din limba a doua (L2)[93] decît un vorbitor monolingv. În cazul celui din urmă, presiunea sistemului limbii materne se impune cu o mai mare forță de restricție deoarece, lipsind reîntărirea permanentă, caracterul străin al elementului care urmează a fi preluat este resimțit mai mult timp. Bilingvii, în schimb, se arată mai permisivi față de pătrunderea împrumuturilor în sistemul limbii lor materne din moment ce pentru ei există nenumărate oportunități de

[92] În situația de față, se consideră bilingv cel care întrebuințează *suficient* de bine ambele limbi și în conformitate cu cerințele fundamentale specifice ambelor sisteme. Măsura cunoașterii *suficiente* o constituie condițiile de a înțelege și de a fi înțeles, adică de a produce răspunsuri corespunzătoare, în ambele limbi, indiferent de întrebuințarea orală sau scrisă a limbilor. Astfel, chiar dacă în întrebuințarea curentă a uneia dintre limbi de către bilingv se strecoară particularități ale celeilalte limbi (de orice nivel), care se consideră abateri de la norma limbii întrebuințate, lucrul acesta nu revocă statutul de bilingv al acestuia. Faptul se justifică cu atît mai mult cu cît acest comportament lingvistic poate fi voit, vorbitorul fiind conștient de apartenența la un sistem diferit a acestor particularități, și, mai ales, cu cît cazurile de stăpînire egală a celor două sisteme sînt foarte rare și aproape ideale, normalitatea generată statistic fiind constituită de această formă de cunoaștere suficientă. Firește, starea de lucruri este valabilă numai în măsura în care aceste interferențe nu îngreunează, respectiv nu fac imposibilă înțelegerea reciprocă.

[93] În literatura de specialitate consacrată fenomenului bilingvismului, se operează, de regulă, cu distincția făcută între: L1 (limba maternă) și L2 (o limbă nematernă, însușită concomitent sau ulterior L1). În contextul relațiilor româno-maghiare, se impune o distincție și în cadrul a ceea ce, în mod tradițional, se desemnează prin L2. Astfel, se poate delimita limba *a doua* (L2) de limba *străină* (L3). L2 se referă la o limbă nematernă, dar care cunoaște întrebuințări cotidiene și care răspunde la nevoi de interacțiune socială și/sau lingvistică, pe cînd L3 este acea limbă nematernă care nu se întrebuințează în comunicarea zilnică și care poate să nu corespundă unor nevoi sociale. De asemenea, L2 poate fi comună mai multor indivizi dintr-o comunitate mai largă și compactă, cum este cazul minorităților, pentru care L2 este, de cele mai multe ori, limba populației majoritare înconjurătoare. L3, în schimb, nu vizează nivelul macro-social, în sensul că condițiile care favorizează însușirea acesteia nu sunt aceleași pentru fiecare individ, cel puțin nu în mod necesar. Firește, aceste concepte au un caracter relativ, ordinea acestora poate varia de la o comunitate la alta sau de la un individ la altul, în funcție de ordinea însușirii limbilor, de frecvența utilizării, dar și de alte criterii, sau poate varia de la o epocă la alta, în funcție și de criteriul politicii lingvistice. Pentru detalii vezi și TÓDOR 2009, în special p. 33-39, 41-45.

BDD-B6-03 © 2014 Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.87 (2026-11-09 02:06:01 UTC)

raportare și de ajustare (control) a elementului străin chiar în sursa proprie a acestuia. Bilingvii împrumută, pe de altă parte, nu numai cu rate mai ridicate, dar și într-un ritm mai accelerat. Vitalitatea împrumuturilor nu se află însă în directă proporționalitate cu cantitatea lor, dimpotrivă. Împrumuturile odată intrate în limba unui monolingv sînt mai durabile, datorită și faptului că acestea au fost supuse unui proces îndelungat de adaptare, precum și datorită conservatorismului său intrinsec. Spre deosebire de acesta, bilingvii operează cu mai puține mecanisme adaptative, păstrînd feluritele caracteristici formale ale cuvintelor preluate, nu numai în ceea ce privește fonetismul, dar uneori și trăsăturile accentuale, intonaționale sau ritmice. Aceste împrumuturi nu se înrădăcinează, așadar, atît de adînc în structura vocabularului limbii materne, vocabular caracterizat printr-o continuă dinamică de (re)îmbogățire. Din acest motiv, multe dintre cuvintele preluate de către bilingvi au o viață scurtă în limba acestora. Firește, deosebirile menționate sînt valabile nu numai pentru lexicul mono- și/sau bilingvilor; comportamentul lor lingvistic urmează aceleași strategii și dacă avem în vedere nivelele fonetic, morfologic sau sintactic.

BDD-B6-03 © 2014 Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.87 (2026-11-09 02:06:01 UTC)